

Портрет В.А. Дуніна-Борковського – видатна пам'ятка українського портретного малярства

Мистецтво портрету зародилось у глибокій давнині. Високого рівня розвитку воно досягло у стародавньому Єгипті. Портретне зображення в ті часи вважалось двійником людини. Багато відомих пам'яток було створено в античні часи в Греції і Римі. Київська Русь сприйняла типи і прийоми зображення із Візантії. Найбільш відомі - портретні зображення княжих сімей в Софійському соборі в Києві та в "Ізборнику" Святослава 1073р. Пізніше скульптурні та живописні портрети з'являються в Західній Україні. Значно більше портретів створено в XVII-XVIII ст.

Невідомий український художник.
Портрет Василя Дуніна-
Борковського. XIX ст.

Видатною пам'яткою українського портретного малярства саме того періоду є портрет В.А.Дуніна-Борковського, який нині зберігається в Чернігівському обласному художньому музеї (інв. № Ж-38). Цей твір ще у XVIII ст. звернув на себе увагу. Тому не випадково в 1786р. О.Шафонський в своїй відомій праці про Чернігівське намісництво відзначив, що В.А.Дунін-Борковський в 1702р. був похований в Успенському соборі Єлецького монастиря в Чернігові і над похованням знаходиться портрет небіжчика.¹ В XIX ст. портрет згадувався у статтях, вміщених в різних виданнях. В 1850р. зазначалось, що портрет знаходиться в архимандритських покоях.² О.Лазаревський писав, що портрет разом з надгробком /написом/ висів над могилою В.А.Дуніна-Борковського, а в 1894р. він вже знаходився у зібранні В.В.Тарновського і був одним із кращих у колекції.³ Починаючи з XIX ст. твір неодноразово публікувався.

Наукове вивчення портрету В.А.Дуніна-Борковського почалося лише в XX ст. після Великої Вітчизняної війни. Головна заслуга в цьому належить відомому досліднику українського портретного живопису П.О.Білецькому. Він проаналізував художні особливості твору, але в деяких моментах допустив фактичні неточності.⁴ До цього твору звертались і інші дослідники історії українського мистецтва.

Але загалом пам'ятка вивчена ще недостатньо.

Портрет був створений як ктиторський і висів над похованням В.А.Дуніна-Борковського у південній частині нартексу Успенського собору. Ктитор - це людина, яка допомагала церкві чи монастирю. Портрети ктиторів малювались переважно після їхньої смерті. Василь Андрійович /Касперович/ Дунін - Борковський народився в 1640р. і походив із сім'ї полковника королівського війська польського. Його батько мав багато земель. Після Андрусівського договору про перемир'я між Росією і Польщею 1667р., не бажаючи втрачати землі, Василь Дунін-Борковський прийняв православ'я і вступив на козацьку службу. В 1668-1672 рр. був сотником вибельським, в 1672-1686 рр. - полковником чернігівським. З 1686р. і до самої своєї смерті в 1702р. служив генеральним обозним. По собі залишив удову, двох заміжніх дочок і синів - Михайла і Андрія.⁵ Відомо, що В.А. Дунін-Борковський відновив чернігівську фортецю, надавав кошти на відбудову споруд Єлецького монастиря, Спаського і Борисоглібського соборів, П'ятницької церкви.⁶ Благодійницька діяльність В.А.Дуніна-Борковського відображена у великій епітафії, яку написав І.Максимович. Вона була вигравірувана на металевій пластині і висіла поряд з портретом.

У народній пам'яті В.А.Дунін-Борковський зажив недоброї слави. В переказах він постає дуже скупим, жадібним до грошей, злим, чоловіком, який багато поганого зробив людям. Як твердить легенда, вже наступного після поховання дня люди бачили, що В.Дунін-Борковський їхав шестернею вороних коней Красним мостом через Стрижень у товаристві чортів. Коли поширились чутки про цю подію, його прокляли і він провалився у Стрижень. Відкрили домовину і побачили тіло з червоним обличчям і виряченими очима - тіло вовкулака. Начебто, ці події згодом зобразили на стіні Спаського собору в Чернігові, а на початку ХІХ ст. – замалювали.

Однак позитивні риси В.Дуніна-Борковського, мабуть, переважали, і тому в Синодику Єлецького монастиря з'явився такий запис: “Род пана Василя Борковського, обозного генерального, ктитора обители Елецкой, который на монастырь Елецкий надал села и мельницы на прокормление братии Елецкой”.⁷ У проекті розпису Спаського собору в Чернігові, складеному в 1814 р. протоієреєм І.Єленевим, передбачалось в західній частині споруди “изобразить Черниговского полковника и генерального войск запорожских обозного Василя Андреевича Дунина -Борковского с подписом, что сей благочестивый и ревностный христороубец, устраивая в граде сем вновь храмы Божие и обновляя обветшалые, возобновил святолепно и сей всемилостивого Спаса храм и богатыми утварьми снабдил в 1672 и 1685 годах, но бывшим затем в 1750 г. в мае месяце сильным пожаром - и паки храм сей лишился внешнего покрова и почти всего внутреннего имущества и благолепия”.⁸ Але цей задум не був втілений в життя.

Сьогодні історію цього твору можна представити таким чином. Після смерті В. А. Дуніна-Борковського його портрет висів над похованням в Успенському соборі. Як уже згадувалось, в середині ХІХ ст. він знаходився в архимандритських покоях, а в кінці того ж століття потрапив до зібрання В.В.Тарновського. Потім знаходився в Першому радянському музеї, а з 1925 р. - у Чернігівському історичному музеї. В 1983 р. ввійшов до складу колекції Чернігівського художнього музею. В 1957 р. портрет реставрований в Державній науково-дослідній реставраційній майстерні Міністерства культури УРСР. В 1986–1995 рр. реставратор вищої категорії В. І. Цитович в Національному науково-реставраційному центрі провів комплекс реставраційних заходів. Вперше за тривалий час глядачі мали змогу побачити цей твір у серпні 2001р. на виставці до 10-ї річниці незалежності України “Рід наш козацький” у приміщенні Чернігівського художнього музею.

Портрет В. А. Дуніна-Борковського написаний на дерев'яній основі, яку складають чотири /вірогідно, липові/ дошки товщиною 2,5 см. Як зазначено в “Паспорті реставрації пам'ятки”, дошки склеєні на торцях і скріплені двома горизонтальними правобічними шпонками. Авторський первісний ґрунт двошаровий тонкий білого кольору /мабуть, крейдяно - клейовий/, Фарбовий шар доволі тонкий. Живопис виконаний змішаною технікою із застосуванням олійних фарб, яєчної темпері і золота. Розміри портрету досить значні – 216,5 x 122,25 см.

Композиційна схема портрету для того часу була доволі традиційною. Портретований стоїть майже в центрі зображення. Постаць дещо зміщена праворуч і звернена до глядача на три чверті вліво. Її трохи потіснив стіл, вкритий килимом, який звисає майже до підлоги. На столі лежить велика книга, на яку спирається своєю правою рукою В. А. Дунін-Борковський. Кисть правої руки тримає булаву /чи пірнач/. П. О. Білецький вважав, що атрибут влади настільки “орнаменталізований”, що перетворився на пляму. Більш вірогідно, таке враження зумовлено втратою фарбового шару. Кисть лівої руки стиснула ефес шаблі, яка висить при поясі. На столі ліворуч від книги - висока червона кругла шапка з темною хутряною опушкою. Одягнений В. А. Дунін-Борковський в жупан темно-зеленого кольору. Поверх нього накинутий більш світлий кунтуш із застібкою на грудях. З лівого плеча виходить вильот /вильот –фальшивий рукав/. З-під жупана видно ступні ніг у червоних чоботях на невисоких чорних підборах. Впадає у вічі така особливість - права і ліва нога помінялись місцями. Таке враження, ніби людина сидить, схрестивши ноги під жупаном. Можливо, над портретом працювали кілька художників і тому вийшов такий різнобій. Може бути, що для автора /чи авторів/ це було не так важливо.

Тлом для зображення на третину висоти знизу слугує темно-коричнева підлога, вкрита кількома рядами плиток. Три вертикальні лінії, які роз'єднують плитки, сходяться на гру-

дях портретованого і підводять погляд глядача до обличчя. Дві центральні лінії перетинаються на наріжних складках килима, які теж спрямовують погляд до обличчя. Ці лінії продовжуються після перетину і підводять - одна до зображення ікони, друга — герба. Мабуть, для художника більш важливою була композиційна побудова портрету, ніж відтворення прямої перспективи.

На темному тлі верхньої частини твору у лівому горішньому куті зображена чудотворна ікона – Єлецької Богоматері, історія якої тісно пов'язана з Успенським собором, де був похований В.А.Дунін-Борковський. Композиція із зображенням цієї ікони, створена в 1690-х рр. /тобто за кілька років до смерті В.А.Дуніна - Борковського/ знаходилась в іконостасі собору.⁹ П.О.Білецький помилково вважав, що зображена ікона Іллінської Богоматері, пов'язана з чернігівським Троїцько-Іллінським монастирем.¹⁰ Праворуч угорі зображений фамільний герб портретованого. Це зображення збігається з тим, як він був описаний у спеціальній літературі. На щиті з червоним полем намальований білий лебідь. Щит увінчаний дворянським шоломом з короною. Зверху також вміщено зображення лебедя.¹¹

Глибина простору в портреті не дуже велика і сягає всього 1,5 - 2м. Вже за столом закінчується підлога і постає темний фон, на якому так виразно виступає обличчя. Подібно іконопису тут пропорційні відношення, анатомічна побудова постраждали через дотримання лінійного ритму композиції. Взагалі в цьому творі багато від іконопису — починаючи від матеріалу й техніки /дерево, олія, темпера, золото/ і закінчуючи засобами художньої виразності. Крім того, бачимо вправне зображення ікони Єлецької Богоматері /до речі, такого самого розміру, що і в іконостасі Успенського собору/. Все це свідчить про руку іконописця. Але образ твору зовсім інший - адже це ктиторський портрет. І успішне вирішення поставленого перед художником завдання стало можливим /як справедливо вважав П.О.Білецький/ завдяки протиставленню узагальнено намальованого обличчя ретельно виписаним деталям антуражу. Автор створив образ козацького ватажка таким, яким він повинен бути і яким його уявляли люди. І образ цей вийшов переконливим, хоча він, звичайно, далеко не в усьому відповідав реальному прототипу.

Колорит портрету побудований на декоративних засадах. На чорному тлі, як це зазвичай робилось в народному мистецтві, кольорові плями зображень набувають особливої насиченості і звучності. Не треба забувати, це портрет В.А.Дуніна-Борковського входив до комплексу настінних розписів і іконостасу в інтер'єрі собору. Він поєднав у собі риси архітектури, іконопису, стінопису, декоративно - прикладного мистецтва і музики. Величний спокій і нерухомість постаті портретованого засвідчують продовження традицій мистецтва Київської Русі. В той же час цей твір характером образу близький до портретів російських царів біля їхніх поховань в Архангельському соборі Московського Кремля.

Хто ж міг бути автором портрета В.А.Дуніна-Борковського? П.О.Білецький вважав, що автором, можливо, був художник - чернець одного з чернігівських монастирів. І з цим не можна не погодитись. Адже в Чернігові в кінці XVII - на початку XVIII ст. велось інтенсивне муроване монументальне будівництво. Художники займались оздобленням споруд, працювали в чернігівській друкарні. Саме тоді створена в Чернігові чудотворна ікона Єлецької Богоматері. Композиція з чудотворною іконою Іллінської Богоматері 1696р., пов'язана з ім'ям Лаврентія Крщоновича - архіандрита чернігівського Троїцько-Іллінського монастиря, вправного гравера і художника.¹² Отже, безумовно, цей твір належить пензлю чернігівського художника. Не треба виключати можливості роботи кількох митців. Створення портрета можна віднести до перших років XVIII ст. - до чи одразу після смерті В. А. Дуніна-Борковського.

Таким чином, портрет В.А.Дуніна-Борковського створений в Чернігові місцевим майстром /або кількома майстрами/ на початку XVIII ст. і являє собою видатну пам'ятку українського портретного малярства.

-
- ¹ Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание. -К., 1851. –С. 267.
- ² Черниговский Елецкий Успенский первоклассный монастырь//Черниговские губернские ведомости. - 1850. - № 7. - Отд. второй, часть неофиц.
- ³ А.Л. Генеральный обозный Василий Касперович Борковский /1640-1702/. К портрету// Киевская старина.- 1894.- Т.44.-С. 534–536.
- ⁴ Білецький П. Український портретний живопис XVII – XVIIIст.: проблеми становлення і розвитку. – К.: Мистецтво, 1969.- С. 153–161; Белецкий П. Украинская портретная живопись XVII – XVIII вв. – Ленинград: Искусство, 1981. – С. 99–101.
- ⁵ Родословная дворян и графов Дунин-Борковских /герба Лебеда/. -Чернигов: Тип.губернского правления, 1890. – С. 2–3.
- ⁶ Бантыш-Каменский Д. Н. История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетьманства. – К.: Час, 1993. – С. 327.
- ⁷ Черниговская старина по преданиям и легендам /Очерк П. И. Иловайского/. –Чернигов: Тип. губернского правления, 1898. – С. 17–18.
- ⁸ Добровольский П. М. Архив черниговского кафедрального собора//Труды Черниговской губернской архивной комиссии. – 1900 – 1902. – Вып.4. – Отд. 2. – С. 7.
- ⁹ Адруг А.К. Визначна пам'ятка давнього українського малярства. – Чернігів, 2001.
- ¹⁰ Білецький П. Український портретний живопис XVII-XVIII ст. ...-С.153-161; Белецкий П. Украинская портретная живопись XVI-XVIII вв. - С.99-101.
- ¹¹ Лукомский В. К., Модзалевский В. Л. Малороссийский гербовник. - К.: Либідь, 1993. –С. 49–50. /Репринтне видання/.
- ¹² Адруг А. Маловідома пам'ятка українського живопису XVII ст. //Мистецтвознавство України: Зб. наук. праць. –Вип.І. –К., 2000. - С. 352-356; Адруг А. Ікона “Чернігівської Іллінської Богоматері” 1696 р. // Сіверянський літопис. – 2001. - № 6.-С. 46–49.